

HOSPODÁŘSKOPOLITICKÝ OBSAH ŘÍŠSKÉ VOLEBNÍ KAPITULACE A ČESKÝ KURFIŘTSKÝ HLAS V R. 1764

Valentin Urfus

Velký kulturní rozmach, jenž navázal na české národní obrození a který doprovázel rozhodující zápas našeho národa o jeho národní a státní nezávislost, zanechal bohaté a mnohotvárné dědictví. K němu náležel - mimo jiné - i zbystřený cit pro vše, co mohlo dokazovat rezistenci českého historického státu proti dynastické politice Habsburků. Dějepisné bádání obracelo tak, inspirováno především bojem o české státní právo, neúnavně pozornost ke všemu co mohlo, zejména v 18. století a v první polovině následujícího, ozřejmit skutečnost, že český stát nikdy docela nezmizel v záplavě rakouského centralismu a že za určitých okolností se jeho svébytnosti musily dovolávat dokonce i síly, které jinak nejvíce přispívaly k jejímu popření, tedy v první řadě vídeňský dvůr sám.

Fakta a události spadající do zmíněného rámce mají však nejednou velmi rozmanitou podmíněnost, které jim v konkrétním historickém kontextu propůjčuje i rozmanitý smysl. Souvislosti, jež ztělesňují, pokrývají tak často širší horizont, než který lze přehlédnout, díváme-li se na ně toliko očima jejich významu pro českou státoprávní minulost. Že se tím jejich cena i zajímavost jen zvyšuje, to jistě netřeba dodávat. Ten, kdo chce všechny tyto souvislosti sledovat, ocitá se tak nejednou na rozpacích, čemu dát přednost: zda zdůrazňovat jen relace spojující je s českým státoprávním vývojem a obětovat tak bezděky jejich širší zasažení či zda naopak soustředit zájem především sem a odsunout stranou, byť nechtěně, vše ostatní.

To, o čem byla dosud řeč obecně, platí i o skutečnosti jinak dobře známé, totiž o tom, že v naší národní a státní minulosti se v 18. století počal z iniciativy vídeňského dvora klást obnovený důraz na to, co bylo vlastně již dávno středověkým přežitkem a co bylo vyjádřeno tím, že český král byl jedním z říšských kurfiřtů. Je-li tento fakt¹⁾

¹⁾ J. K a l o u s e k , České státní právo, Praha 1892 (2. vyd.), 59 a n.; jinak k této tématice, zvl. v 18. stol. B. R i e g e r , Příspěvek k dějinám českého kur-

dobře znám a náleží-li tzv. readmisse českého hlasu v kurfiřtském kolegiu v podstatě k učebnicovým poznatkům, jsou méně známy některé důsledky, jež tento manévř habsburské říšské politiky vyvolal např. v Čechách. Na ně v plné míře upozornilo vlastně teprve bádání poměrně nedávné.²⁾ Co pak není již téměř vůbec známo, je skutečnost, že českého kurfiřtského hlasu bylo využíváno nejen při volbě nového panovníka, nýbrž i k prosazení jiných politických zájmů vídeňského dvora. A právě na tomto mnohoznačném pozadí se setkáváme uprostřed šedesátých let 18. století s tím, že pomocí českého hlasu je ovlivňován ustálený obsah říšské volební kapitulace.

Následující odstavce by chtěly obrátit pozornost k tomu, jak takovouto cestou byl v naznačené době změněn jeden z významných bodů tohoto dokumentu, který nerozlučně souvisel s volebním aktem, jímž byl i v 18. století stále ještě dosazován říšský panovník. Ustanovení, o něž tu šlo, se dotýkala hospodářskopolitických otázek; bylo to nepochybně citlivé místo, zvláště uvážíme-li, že 18. století bylo epochou zvýšeného zájmu o tyto věci a současně dobou, v níž se formovaly počátky novodobého ekonomického myšlení. I okolnost, že tato změna byla navržena jako stanovisko českého kurfiřta právě u příležitosti volby Josefa II.,³⁾ tedy panovníka, který se nikdy nestal korunovaným českým králem, propůjčuje dotčené události, zvláště pro českého čtenáře, pikantní příděch. Ostatně i jinak je možno zdůraznit, že volba říšského panovníka, stejně jako volební kapitulace sama nebyly v 18. století ještě zcela přežitým anachronismem, přesto, že máme co činit s obdobím značně pozdním, které již přímo ústilo do zániku staré říše. Že šlo pořád ještě o instituce svým způsobem živé a nikoliv o pouhou stínovou hru obřadných formalit, postrádajících jakéhokoliv obsahu, o tom - mimo jiné - přesvědčí letmý pohled na vývoj státovědeckých, tedy naukových a ideologických představ o říšském státním právu od konce 17. století;

řífství a arcibřífnictví, Právník XXXII. (1893), 1 a n.; k širšimu posuzování těchto otázek zvl. z hlediska literatury o čs. stát. právu srv. i B. B a x a , K dějinám veřejného práva v zemích koruny České, Praha 1906, 58.

²⁾ Spolu se starší prací F. M. B a r t o š e , Osvícenská rozprava o poměru Čech k německé říši, Časopis Národního musea 91 (1917), 200 a n. srv. z nové literatury zejm. J. K l a b o u c h , Musejní rukopis "Observationes super vindicias" a jeho význam v právnícké literatuře pobělohorské, Časopis Národního musea, odděl. spol. věd, 132 (1963), 86, V. V a n ě č e k , Ke kořenům 28. října 1918 I., O české státnosti v první polovici 19. století, Právněhistorické studie 14 (1969), 33; k obecnému rámci srv. i A. S. M y l í n í k o v , Idejno-političeskije predposilki zarožděníja nacional'no-prosvětitelskoj ideologii v českich zemljach, Slavjanskoje vozrožděníje, Moskva 1966, 3-47.

³⁾ Volba Josefova (byl zatím ovšem zvolen a korunován jen za římského krále, neboť František I. zemřel až následujícího r. 1765) byla přímým důsledkem mírových úmluv, jimiž byla v Hubertsburku ukončena sedmiletá válka; atmosféra volby a korunovace působily i na mladého Goetha: C. R a m s h o r n , Kaiser Joseph II. und seine Zeit, Bernburg 1847, 44, E. B e n e d í k t , Kaiser Joseph II., 1741-1790, Wien 1936, 31.

v obměně totéž platí i o rozvoji právněhistorických poznatků obracejících se k téže tematice, jenž rovněž proběhl ve stejné době v poměrně intenzivních formách, dávajících tušit, že otázky, jichž se dotýkal, nepostrádaly aktuálností.

Státoprávní útvar, jenž byl ve středověku chápán jako římská říše a se kterým byl tehdy neodmyslitelně spojen univerzalistický program vlády nad celým současným světem, byl v 18. století ovšem již jen matným odleskem bývalých ambicí. I politická jednotu Německa, jež bylo vždy mocenským jádrem tohoto nadstátně pojímaného tělesa, byla po třicetileté válce značně iluzorní a patřila rozhodně spíše minulosti než současnosti. Pestrá paleta německých teritoriálních států a zeměpanských držav je toho výmluvným dokladem. Přes všechny tyto metamorfózy však politický svazek říše zcela neodumřel. Stál stále v popředí evropské politiky a císařská hodnota zůstávala lákavým cílem rozmanitých velmocenských pertraktací.⁴⁾

Svým způsobem možná významnější než konkrétní politické vztahy byla skutečnost, že se tohoto složitého státoprávního ústrojí snažilo svými pojmy zmocnit rozvíjející se státovědecké myšlení a vyložit je pomocí svých kategorií. O to patrně více, že právě v zrcadle jeho stanovisek se uplatnily rozmanité ideologické interesy, včetně slabých sice, nicméně pozoruhodných vztahů k raným projevům probouzejícího se novodobého nacionalismu.

*

Vedle vlastní nauky o říšském ústavním právu, jejíž kořeny sahaly dosti hluboko do 17. století (Arumaeus, Limnaeus),⁵⁾ počínají se od začátku 18. století naukově pěstovat i říšské dějiny jako samostatný předmět (Joh. Pet. Ludewig, Nic. Hier. Gundling).⁶⁾ Rozvoj nových oborů přináší s sebou i novou literární produkci, jež záhy navazuje na starší spisy vycházející spíše z politicko-publicistických potřeb (sem náležel částí svého díla i Pufendorf, píšící o těchto věcech, jak známo, pod pseudonymem Monzambano) a nebo na práce rázu pamfletistického (Chemnitz). Jako červená niť se na stránkách této v jádře dosti různorodé tvorby odvíjejí úvahy o formálních znacích státního zřízení říše. Stanoviska, jež jsou tu zaujímana, jsou v jistém ohledu stejně různorodá.

⁴⁾ Ze starší literatury zůstává k těmto otázkám stále jako základní: J. G o l l , Válka o země koruny České (1740-42), I., Praha 1915.

⁵⁾ R. H o k e , Die Reichsstaatsrechtslehre des Johannes Limnaeus, Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Staatsrechtswissenschaft im 17. Jahrhundert, Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, Neue Folge Bd. 9, Aalen 1968.

⁶⁾ P. v. z u r M ü h l e n , Die Reichstheorien in der deutschen Historiographie des frühen 18. Jahrhunderts, Zeitschrift für Rechtsgeschichte der Savigny-Stiftung, Germ. Abt. 89 (1972), 118 a n.

rodá jako díla, která je přinášejí. O státní formě říše se uvažuje především v pojmech, jež byly - jak ani ostatně jinak nemohlo být - odvozeny z aristotelovské politiky, nejednou se však jejich vyhrocení rozmanitě modifikuje a k vystižení mnohotvárné skutečnosti je užíváno kategorií zcela osobitých. Nejčastěji slyšíme, že říše je chápána jako "status mixtus" či jako "civitas composita"; do této řady náleží i známé pufendorfské "irregulare aliquod corpus et monstro simile", jímž měla být vystižena právě nemožnost vyjádřit složitý ústavněprávní mechanismus říše jednoznačně.⁷⁾

V souvislostech, jež se snaží sledovat tento článek, nejde ovšem o nuance všech naznačených řešení. Daleko více je třeba položit důraz na to, že v kontextu dotčených úvah se téměř vždy setkáváme i s výraznou snahou popsat postavení císaře jako hlavy říše, a zejména pak přesně vymežit vzájemný vztah jeho pravomoci a říšských stavů. Je to jistě pozoruhodný fakt, že uprostřed století, jež je jinak jakýmsi symbolickým ztělesněním feudálního absolutismu, zaznívají pojmy, které jakoby byly odvozeny z arzenálu politických zápasů feudálního stavovství a panovnickou mocí. Proč tomu tak bylo a proč to vůbec bylo možné, není nesnadné uhadnout: nešlo samozřejmě o feudální stavovskou šlechtu, nýbrž o říšské stavy, jinými slovy o zeměpány, v podstatě tedy o hlavy suverenních politických celků. Tím spíše lze ovšem pochopit, že v tomto širším názorovém zarámování se soustavně pozornosti těší i instituce volební kapitulace. Její obsah, třeba že je již dávno tradičně ustálen, takže nechybějí ani snahy jej přímo petrifikovat v podobě "stálé kapitulace" (capitulatio perpetua),⁸⁾ se tak stává středem nového zájmu, je komentován a podrobován i literárnímu rozboru. Určité vyvrcholení tohoto názorového ruchu přinesly události spojené s vyměněním Habsburků v mužské linii a s volbou Karla VII.⁹⁾ Po polovině století naopak zájem o tyto otázky ustává, třeba další rozvoj ústavněprávních a státovědeckých nauk pokračuje plynule dále, jak to doklá-

---

7) Jinak k této problematice: H. E. F e i n e , Die Einwirkungen des absolutistischen Staatsgedankens auf das deutsche Kaisertum im 17. und 18. Jahrhundert, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt. 42 (1921), t ý ě , Zur Verfassungsentwicklung des Heiligen Römischen Reiches seit dem Westfälischen Frieden, tamtéž, 52 (1932); dále srv. i E. B u s s i , Il diritto pubblico del Sacro Romano Impero alla fine del XVIII. secolo, vol. I. (2. vyd.), Milano 1970 a v obecných rysech i G. M ö b u s , Die politischen Theorien im Zeitalter der absoluten Monarchie bis zur Französischen Revolution, Köln-Opladen 1966.

8) K tomu přehledně: H. C o n r a d , Deutsche Rechtsgeschichte, II., Karlsruhe 1966, 71; k vol. kapitulacím: F. H a r t u n g , Die Wahlkapitulationen der deutschen Kaiser und Könige, Historische Zeitschrift 107 (1911) a nejnověji G. K l e i n - h e y e r , Die kaiserlichen Wahlkapitulationen, Geschichte, Wesen und Funktion, Karlsruhe 1968 (Studien und Quellen zur Geschichte des deutschen Verfassungsrechts, Reihe A, Bd. 1.).

9) M ü h l e n , l. c., 144.

dají známá a zvučná jména (J. S. Pütter). Byla již učiněna zmínka o tom, že jako jistý nový faktor se tu objevuje i způsob, jakým traktování této tematiky rezonuje rané projevy německého nacionalismu: přestává se tolik hovořit o "říšskosti" dotčených institucí a důraz se klade spíše na jejich "německost".¹⁰⁾ I v těchto nových podmínkách se přechodně znovu uplatňuje interes věnovaný obsahu volební kapitulace; novým stimulem jsou události, které dávaly tušit, že vláda Josefa II. se chýlí ke svému konci, jak bude příležitost se k tomu ještě vrátit podrobněji.

V jistém smyslu je tedy možno hovořit o tom, že v 18. století existuje jako jakási dílčí linie těchto obecných proudů i určitá relativně samostatná "literatura volebních kapitulací", jejíž vyvrcholení bylo po kvantitativní i kvalitativní stránce - pokud jde o osobnosti - spojeno nepochybně se jménem Johanna Jacoba Mosera (1701-85).¹¹⁾

*

Volba bavorského kurfiřta Karla Albrechta římským císařem byla nejen průsečíkem rozmanitých politických kombinací, nýbrž znamenala i zintenzívnění teoretických snah na poli naukové práce o říšském ústavním právu a říšských ústavních dějinách. V obou zmíněných směrech - tedy ve smyslu politickém i teoretickém - se tak do středu pozornosti posunuly s novou vahou otázky kolem volební kapitulace. Byla již řeč o tom, že obsah volebních kapitulací byl dlouhým vývojem ustálen, takže jednotlivá ustanovení se stala jakýmsi vždy znovu při každé volbě opakovaným stereotypem. I tak však skutečnost, že selhaly pokusy, táhnoucí se od vestfálského míru až do počátku 18. století, propůjčit jejímu obsahu pevně kodifikovanou podobu, ukazuje, že volební kapitulace neztrácela ani pak jistou živoucí proměnlivost a že neklesla na pouhou formalitu.

Vymření dynastie, která po staletí obsazovala říšskou panovnickou

¹⁰⁾ K tomu, jak se tato linie prosazovala v dobové státopědecké literatuře srv. ještě i níže; jinak časové relace spojující tento vývoj s počátky něm. nár. obrození jsou vymezeny zhruba působením Gottschedovým na straně jedné a nástupem k tak řeč. "Sturmu und Drangu" na straně druhé.

¹¹⁾ Osobnost Moserovu, stejně jako osobnost jeho syna Fried. Carla v. Mosera (1723-98) není třeba zajiště představovat; oba náleželi k předním představitelům státopědeckého myšlení něm. 18. století a byli i vynikajícími publicisty; biografická data srv. v běžných příručkách např. v "Handwörterbuch der Staatswissenschaften" (herausgeg. v. J. Conrad, L. Elster, W. Lexis, Edg. Loening), VI., Jena 1910, 798, 797; kromě toho o M. existuje nejnověji i podrobná monografie: R. R ü r u p, Johann Jacob Moser, Pietismus und Reform, Wiesbaden 1965, Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, Bd. 35. - Moser nebyl ovšem jediným představitelem tohoto literárního zájmu; vedle něho je možno jmenovat i H. W. v. Bülowa a níže zmíněného Gerstlachera (zvl. pokud jde o vyznění této tematiky na konci 18. století), stejně jako i v Čechách působícího J. A. v. Rieggera.

hodnost, dalo tedy příležitost uvést tyto otázky literárně nově na přetřes. Vskutku také Moserův zevrubný komentář volební kapitulace Karla VII. představuje stěžejní dílo této "kapitulační" literatury německého 18. století.¹²⁾ Proto také východiskem oněch souvislostí, které se snaží sledovat tyto odstavce, musí být právě volební kapitulace witelesbašského císaře. Ustanovení, k nimž se bude náš zájem především upínat, byla do volební kapitulace Karla VII. zařazena jako článek VII., jenž obsahově shrnoval zásady říšské obchodní a hospodářské politiky. Šlo o ustanovení, která přes řadu společných zřetelů a stejně tak i přes určité systematické uspořádání byla značně různorodá, takže není snadno postavit je ve všech důsledcích do jedné roviny. V obměně platí totéž i o jejich historickém původu.

Je-li možno zachovat sled, v němž byl zakotven obsah dotčeného článku ve volební kapitulaci,¹³⁾ je třeba se zmínit především o zásadě, která byla postavena do jeho čela: šlo o závazek říšského panovníka bdít nad dodržováním policejních předpisů usnesených v minulosti či v budoucnosti říšskými sněmy; aby snad nevznikaly pochybnosti o co tu má jít na prvním místě, bylo výslovně podotčeno, že císař má v tomto duchu poskytovat podporu obchodu, a to podle pěkné a výmluvné doložky, jež byla k těmto ustanovením od určité doby připojována a která zpestřovala jinak suchopárnou slavnostní dikci - "na vodě i na suchu".¹⁴⁾ Po té následoval paragraf (§ 2) zaměřený velmi konkrétně, dokonce tak konkrétně, že bývaly proti jeho zařazení do kapitulace (která měla prý obsahovat jen obecné principy) vznášeny námitky: Lübeck, Brémy a Hamburg, říšská města, jež byla známými středisky námořního obchodu, měla, jak se tu ustanovovalo, požívat zvláštní ochrany ve svých obchodních výsadách.¹⁵⁾

Nejzajímavější a rozsahem i nejobsažnější byla však teprve ona část zmíněného článku VII., která následovala až na dalším, v celkovém pořadí tedy třetím místě (§ 3). Po formálně textové stránce ji tvořil odstavec, v němž se hovořilo o velkých obchodních společnostech, a přesně vzato nejen výlučně o nich, nýbrž i o takových komerčních asociacích,

---

12) Ihre Römisch-Kayserlichen Majestät Karls des Siebenden Wahl-Capitulation mit Beylagen und Anmerkungen versehen von Joh. Jac. Moser, I.-II., Franckfurt a. M. 1742.

13) Tamtéž, I., 25 - text článku.

14) Tamtéž, II., 257 a n. - Moser spojuje textaci tohoto §fu s projektem "věčné" (perpetua) kapitulace z r. 1663 a dále i s čl. 19 kapitulace Josefa I.

15) Podle Mosera bylo toto ustanovení novým a jeho motivace vyplývala přý z toho, aby zmíněná obchod. centra mohla nerušeně vést obchody i v dobách války. M. k tomu poznamenává, že takovéto záruky z jeho formulace nevyplývají; určité námitky ke konkrétní textaci dotčeného §fu byly vzneseny již v r. 1741 - J. J. M o s e r , Wahl-Capitulation Ihre Römisch-Kaiserlichen Majestät Frantz des Ersten mit Beylagen und Anmerkungen, II., Frankfurt 155 a n.

kde byla do jejich činnosti zahrnuta i složka produkční na úrovni manufakturní výroby. Celkový tón i jednotlivé výrazy, jichž je tu použito, působí na čtenáře dodnes. A navíc není třeba mít velké sběhlosti k tomu, aby bylo možno rozeznat, že v těchto řádcích k nám promlouvá daleko více 16. než 18. století. Velké obchodní společnosti jsou prý nežádoucí nejen pro říši jako celek, nýbrž i pro její obyvatele jako jednotlivce. Proč tomu tak je, vysvětluje se především nebezpečím, které je skryto v mimořádné kapitálové potenci velkých společností; peněžní hodnoty, jimiž disponují, svádějí prý snadno k tomu, aby byla jimi provozována lichva, a zvláště pak k tomu, aby společnosti monopolně ovládly trh, poškozující tak obecné i individuální zájmy.

Vše to je třeba odstranit a volební kapitulace má vytvořit záruky, aby říšský panovník spolu s říšskými stavy pečovali o dosažení takového cíle. Téměř sociálně kritický akcent, jenž jakoby tu zazníval, ukazuje jednoznačně, že volební kapitulace opakuje známá antimonopolistická opatření proti velkým obchodním společnostem, jakých v 16. století byla celá řada.¹⁶⁾ Ve svých základech byla tato ideová stanoviska ovšem ještě starší, vycházející dokonce ještě ze středověku. S rozvojem počátků kapitalistické ekonomiky, a zvláště pak s rozmachem některých tento vývoj doprovázejících jevů, jako byla např. známá "cenová revoluce", nabývaly tyto staré myšlenky nového významu a byly také nově uplatňovány.

V těsné věcné návaznosti byly pak přiřazeny další dva předpisy. Prvý (§ 4) zavazoval říšského panovníka neudílet monopolní privilegia ("Privilegia auf Monopolia"). V praxi však jeho význam byl značně omezen, neboť restriktivní interpretace vyjímala z tohoto zákazu - zcela v duchu merkantilistické hospodářské politiky - udílení privilegií k ochraně vynálezů a nových výrobních postupů.¹⁷⁾ Druhý měl pak analo-

¹⁶⁾ Zmíněný § 3 čl. VII. vol. kap. Karla VII. se opíral již o kapitulaci Karla V. (tedy prvou volební říš. kapitulaci), čl. 17 (je citován u Mosera), který odpovídal opět příslušným ustanovením vol. kapitulací Ferd. I. (čl. 16), Maxmiliána II. (čl. 17), Rudolfa II. (čl. 16), Matyáše (čl. 18), Ferd. II. (čl. 16), Ferd. III. (čl. 19); Moser informuje rovněž podrobně o textových změnách navrhovaných při volbě Ferdinanda IV. v r. 1653 a zejména pak v r. 1663; obnovený důraz byl kladen na otázky lichvy a monopolního působení (nepochybně v souvislosti s tzv. "Jüngster Reichsabchied" z r. 1654) a v duchu připravovaného projektu "věčné kapitulace" i na součinnost říš. stavů - vedle panovníka a kurfiřtů - při jejich potírání. - Jinak přehled ostatních zákonných opatření proti obchod. společnostem v 16. století podává pěkně C. F. G e r s t l a c h e r, Handbuch der deutschen Reichsgesetze nach dem möglichst ächten Text in systematischer Ordnung, IX., Reichs-Policey- und Commercienwesen, Frankfurt-Leipzig 1788, 1422; byly to "reichsabchiedy" trevírsko-kolínský z r. 1512, §§ 16-18 (cituje jej doslovně i Moser), špýrský z r. 1526, § 26, opět špýrský z r. 1529, § 34, augsburský z r. 1530, §§ 135-7, fezenský z r. 1532, tit. 8, říš. pol. řád z r. 1548, tit. 18, §§ 1-12 a říš. pol. řád z r. 1577, tit. 18, §§ 1-12; G. se dále dovolává i sněm. materiálů z r. 1668; k tomu nejnověji srv. F. B l a i c h, Die Wirtschaftspolitik des Reichstags im Heiligen Römischen Reich, Ein Beitrag zur Problemgeschichte wirtschaftlichen Gestaltens, Stuttgart 1970, nap. ř. 135 a n.

¹⁷⁾ J. J. M o s e r, Betrachtungen über die Wahlcapitulation Kayser Joseph II., Frankfurt a. M. 1777, 257 a n.

gický obsah (šlo o § 5 čl. VII. kapitulace) a vymezoval v tomto směru pravomoc císaře jako hlavy říše v poměru k pravomoci jednotlivých zeměpánů.

Závěr dotčeného článku (§ 6) směřoval pak k tomu, co bylo označeno jako prosazování "svobody obchodu". Za tímto lákavým heslem se však ve skutečnosti kryla jen opatření týkající se obchodní politiky, zejména po linii dovozu a průvozu manufakturního zboží, a tím, jak si počínat při eventuální retorzi, pak-li by některý sousední stát říši poškozoval.¹⁸⁾

Na prvý pohled je zřejmo, že čl. VII. věnovaný říšské obchodní politice byl poměrně pestrá směsicí rozmanitých zásad hospodářské a obchodní politiky, jež nesly nerasmazatelnou pečeť nestejného původu. Vedle zřetelných záblesků hospodářského myšlení 18. století převažovaly v jejich obsahu očividně ideové zřetele daleko starší, vycházející nepochybně z představ, jaké o hospodářské politice mělo 16. století. Tomu také zhruba odpovídala jejich historická geneze, určující časový sled, ve kterém byla jednotlivá ustanovení zmíněného článku do volebních kapitulací zařazována. Ostatně zcela jednoznačně to ukazují i výslovné odkazy na tak řečenou policejní legislativu, která byla typickým výtvozem právě této doby.

I paragraf o velkých obchodních společnostech, jenž je v popředí našeho zájmu, měl v tomto směru - a dlužno říci, že i nejvýrazněji - stejně ustálenou tradici. Jak již bylo vícekrát naznačeno, bylo 16. století v Německu svědkem opakovaných opatření namířených proti nim. Za jakési jejich východiško je možno považovat především akci, která spadala do časového úseku vlády Karla V., kdy proti velkým obchodním společnostem byl jeden čas veden dokonce státními orgány fiskální proces. Na význam těchto událostí ukazuje i to, že se v jejich středu ocitli i představitelé významných rodin eugsburské obchodnické nobility jako byli Fuggerové a Welserové. Nakonec zvítězily vztahy těchto obchodních firem ke státu, zejména nepochybně úzká vázanost státních financí s jejich podnikáním. Pokus ostře dokročit na jejich obchodní výboje skončil proto v písku.¹⁹⁾ Podobně zůstávala do značné míry na papíře - alespoň pokud šlo o jejich doslovnou aplikaci - i jiná nařízení, namířená proti velkým obchodním společnostem, jak je nalézáme

¹⁸⁾ M o s e r , ...Karls des Siebenden Wahl-Capitulation, II., 261 a n.: § 5 byl nový; naopak §§ 4 a 6 (opíral se vlastně ještě o ustanovení vestfálského míru) měly poměrně bohatou a dlouhou tradici, v níž téměř při každé volbě se střídaly rozmanité připomínky k jejich textaci.

¹⁹⁾ J. S t r i e d e r , Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen, Kartelle, Monopole und Aktiengesellschaften im Mittelalter und zum Beginn der Neuzeit, München-Leipzig 1914, 71 a n., dále i B l a i c h , l. c.

v usnesení říšských sněmů, v říšských policejních řádech a posléze i ve volebních kapitulacích.

Třebaže účinnost zmíněných norem se ukázala být již v době jejich vzniku značně omezenou, nebylo jejich opětné opakování jen ryze formálním. Určitý rys sociální kritiky, který v nich byl zahrnut, nebyl v reformačním ovzduší 16. století i později v podmínkách rozkládajícího se feudalismu bez významu a působil příznivě na soudobé veřejné mínění, které činnost velkých společností sledovalo vždy s více než oprávněnou nevraživostí.²⁰⁾ Kromě toho šlo zřejmě i o prostředek, jenž se mohl stát potencionální hrozbou, kterou říšská teritoriální knížata nutila představitele obchodního patriciátu k povolnosti všude tam, kde byly ve hře zájmy finanční politiky nebo kde v popředí zájmu státu byla nutnost úvěrové výpomoci, což v 17. a 18. století, kdy chronický nedostatek finančních prostředků na panovnických dvorech byl běžným, mohlo mít svou váhu.

A právě toto ustanovení, které mělo za sebou tak poměrně dlouhou a relativně i mnohotvárnou tradici, bylo v polovině šedesátých let 18. století z volební kapitulace vypuštěno, při čemž návrh na toto opatření byl tlumočen jako stanovisko českého kurfiřtského hlasu.

*

Kde je třeba hledat příčiny toho, proč v této době byla změněna volební kapitulace způsobem, o němž byla před okamžikem řeč? Jaká byla další motivace této změny? Byl to jen akt dodatečné očisty, jímž bylo vymýceno něco, co bylo již dávno přežilé a zastaralé? Nebo šlo o událost hlouběji podmíněnou, jak lze soudit i z toho, že k jejímu uskutečnění bylo užito kurfiřtského vota, zcela ve shodě s tím, že volební kapitulace byla považována za smlouvu, na jejímž uzavření se podílejí vedle panovníka nositelé těchto hodnot. Odpověď na všechny tyto otázky, jež se tu přirozeně naskýtají, lze hledat jen v dalších úvahách.

Do období čtyřicetileté vlády Marie Terezie v našich zemích spadaly, jak známo, hned tři volby říšských panovníků. Bezpečně lze říci, že když se připravovala volba Karla VII., stejně jako když se chystala volba manžela Marie Terezie nebylo z rakouské (tedy vlastně "české") strany o něčem podobném uvažováno. Snad o tom mohla rozhodovat i politická situace, jež obojí volbu doprovázela. Pročítáme-li však akta,²¹⁾

²⁰⁾ V komentáři k vol. kapitulaci Františka I. (l. c.) se Moser např. ještě dovolává (podle Goldasta) stížností proti obchod. společnostem z r. 1523.

²¹⁾ Státní ústřední archiv, ČDK II. B 4, zejm. karton č. 302, 303, 307 - vyslanci k volbě byli Joh. Wilhelm hr. Wurabrand, Joh. Jos. hr. Khevenhüller a Karel Lud. Hildprand z Prandau (od něho pochází rozsáhlá korespondence, která tvoří valnou část tohoto fondu).

dotýkající se účasti českého kurfiřtského hlasu na obou volbách, máme dojem poněkud jiný. Vídeňský dvůr se v obou případech na volbu pečlivě připravoval. Neobjevil-li se tedy podobný záměr změnit volební kapitulaci, je třeba to asi daleko spíše přičítat tomu, že tu chyběl i důvod pro takovou změnu. Skutečně také zvláštní, jen k tomu účelu zřízená deputace vysokých státních hodnostářů, která v obou případech zkoumala volební kapitulaci a podávala své dobré zdání o tom, jaká stanoviska v kurfiřtském kolegiu lze očekávat, se o čl. VII. nevyslovila.²²⁾ Jinak však její elaboráty nejsou nikterak chudé na rozmanité výhledy a návrhy; je tedy možno říci, že se změnou dotčeného článku se tehdy opravdu nepočítalo a že tu také nebyla potřeba, která by mohla vést k opačnému postupu.

Ke změně vícekrát dotčeného článku došlo však v r. 1764 při volbě Josefa II. římským králem. Ustanovení, jež dosud tvořila třetí část a která útočila na velké obchodní společnosti, byla vypuštěna, čímž tedy následující odstavce dostaly nové číslování podle paragrafů, i když jejich pořadí zůstalo jinak zachováno.²³⁾ Proč tomu tak bylo, není asi tak obtížné uhádnout, i když archívni prameny, jež máme v našich fondech po ruce, nedovolují tak jasně nahlédnout do zákulisí příprav na volbu, jako v předchozích dvou případech.

Sedmiletá válka i její pochybný výsledek, jak známo, dovedly rakouské soustátí na okraj hospodářského zhroucení. Logickým důsledkem toho byla vedle nové přestavby státního aparátu i nová orientace hospodářské politiky. A tak spolu s tím, jak se měnil model tuhého heugvicovského centralismu z konce čtyřicátých let a byl nahražován novým, více propracovanějším, byly hledány i nové cesty, jak hospodářskopolitickými prostředky pozvednout státní finance. Že to byly záměry vsutku vážně sledované ukazuje vedle známých skutečností to, že Rakousko považovalo za významné v této chvíli svým plánům přizpůsobit i obsah volební kapitulace.

To, co se počalo na poli hospodářské politiky v habsburských zemích na začátku šedesátých let 18. století nově prosazovat, bylo - v tom je dosavadní bádání zcela zajedno - jisté přehodnocení přímočaré regle-

---

²²⁾ Tamtéž, kart. č. 303 - v dobrozdání deputace z r. 1741 (je podepsáno jen Wurbrandem; podle protokolu konference u rak. dv. kanceláře hr. Sinzendorfa lze však usuzovat, že porad se účastnili: Gundaker ze Stahrenberga, Alois Harrach, Königseck, Filip Kinský, Hartig, Knorr, Bartenstein, Glandorf, Jordan) se praví: "...Bey dem 7. Art., welcher sonderlich das Commercienswesen betrifft, ist gleichfalls keine Erinnerung zu vermuthen..."; totéž se pak opakuje v kart. č. 307 v dobrozdání druhé deputace u příležitosti volby Františkovy.

²³⁾ M o s e r , Betrachtungen über die Wahlcapitulation Kayser Josephs II., 257; k Josefově kapitulaci srv. dále: J. A. v. R i e g g e r , Kayser Joseph des II. harmonische Wahlcapitulation mit allen der vorigen Kayser und Könige wie auch mit des Projekt der beständigen Wahlcapitulation, I-II., Prag 1781.

mentace v oblasti státní hospodářské, a zejména živnostenské (tj. mlouveno dnešními pojmy vlastně průmyslové) politiky a její vystřídaní jistým jemněji fungujícím mechanismem. Je to patrně především z nově zdůrazňovaného rozdílu mezi tak řečenými policejními a komerčními živnostmi (dělítkem byl okruh tržních vztahů, pro něž se vyrábělo, tedy místní měřítka přesahující potřeba), který byl doprovázen určitým uvolněním v okruhu odvětví náležejících do druhé skupiny.²⁴⁾ Současně však novou devizou bylo uskutečňovat hospodářskou politiku více centralisticky. Navenek - mimo oblast habsburských zemí - nebyly tyto centralistické důsledky tolik pociťovány; nová reforma hospodářské politiky tu daleko více vystupovala v podobě určitého uvolnění.

S tím se také plně shoduje to, jak zástupce českého kurfiřta²⁵⁾ zdůvodňoval návrh na vypuštění § 3 článku VII. volební kapitulace, který byl namířen proti velkým obchodním společnostem. Dosavadní obsah volební kapitulace prý v tomto směru odporoval "komerčním principům", neboť rozvoj obchodu je nemyslitelný bez velkých společností. Monopolistických důsledků jejich činnosti není prý třeba se bát, neboť tu plně vystačí zásady vyslovené ve volební kapitulaci o tom, že nemají být udílěny výsady s podobným obsahem. Daleko více je zapotřebí, jak dovozoval představitel českého kurfiřtského hlasu, ve volební kapitulaci pamatovat na to, aby se čelilo zlořádům řemeslnických cechů, zejména cechovní uzavřenosti a omezování přístupu k řemeslům. Rovněž tak - to byl další pozitivní návrh českého kurfiřta - by měla volební kapitulace obsahovat závazek zlepšit úroveň dopravních tepen v Říši.²⁶⁾

²⁴⁾ K. P ř i b r a m, Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860, I. (1740 bis 1798), Leipzig 1907, zejm. 133 a n. (změny v hospodářské, popř. živnostenské politice započaly v r. 1762); bez zajímavosti není ani skutečnost, že v průběhu šedesátých let se ve Vídni intenzivně uvažovalo o zřízení velké obchodní společnosti, která měla být vybavena rozsáhlými privilegii monopolního rázu a jež měla být zapojena nejen do nového systému hospodářské politiky, nýbrž měla plnit i významné úkoly v rámci měnových opatření (papír. peníze); autorem tohoto plánu byl hr. Zinzen-dorf (spolu s radou dv. komerč. rady Thyssen) - k tomu: C. v. H o c k - Herm. Ign. B i d e r m a n n, Der österreichische Staatsrath (1760-1848), Wien 1879, 82, 84; jinak dobře vykresluje tyto souvislosti v obecných rysech i oficiální příručka rak. dějin: H. H a n t s c h, Die Geschichte Österreichs II. (1648-1918), Graz-Wien-Köln 1962 (3. vyd.), 195 a n.

²⁵⁾ Volební poselstvo tvořily osoby, které k českému prostředí neměly žádný vztah: kn. Eszterhazy, hr. Perggen a bar. Borié; z obou posledních jmen zaslouží v souvislostech, které sledujeme, pozornost především Borié, významný tereziánský byrokrat-centralista se zájmem o hosp. politiku a rovněž i dobře ekonomicky (zvl. merkantilisticky) poučený - k tomu např. H o c k - B i d e r m a n n, l. c., 190.

²⁶⁾ C. F. G e r s t l a c h e r, Anmerkungen über Ihre regierenden kaiserlichen Majestät Josephs des IIten Wahlcapitulation, sonderlich, wie eine künftige Wahlcapitulation zu verbessern seyn möchte, Stuttgart 1789, 16: "... Aber Churböhmern erinnerte dieser §phus dürfte ganz auszulassen seyn, indeme dessen Inhalt gegen die Commercial-principia streite, gestalt ohne Handlungsgesellschaft die Commerciën nicht empor gebracht werden können, die Monopolia aber in nächstfolgenden §pho verboten würden.

Návrh tlumočený jako stanovisko českého kurfiřta byl prosazen a vícekrát dotčený odstavec zaměřený proti velkým obchodním společnostem z volební kapitulace vypuštěn. Tím však zdaleka ještě celá věc neskončila. Že nešlo jen o pouhou epizodu skrytou v ústraní kabinetních jednání, ukazují nejlépe vazby, jež tu existovaly mezi těmito opatřeními a mezi soudobým veřejným míněním. Otázka velkých obchodních společností a jejich činnosti nebyla v 18. století zdaleka tak přežilou, jak by bylo možno snad usuzovat. Naopak dobová svědectví ukazují jasně, že byla živě pociťována. Byl to především J. J. Moser, který se nikterak se svými názory v tomto směru netajil. Ve svém komentáři k volební kapitulaci Františka I. hovoří o velkých obchodních společnostech a pronáší tu s překvapujícím pathosem kritiku jejich činnosti. Obchodní společnosti provozují prý nejen lichvu a monopolně ovládají trh, nýbrž působí i škodu prostým faktem své existence a peněžními prostředky, jimiž disponují. Moserův komentář se tak těsně přimyká k textu volební kapitulace, o němž však, jak již víme, lze říci, že vyjadřuje stanoviska, která ekonomickému myšlení 18. století byla v podstatě cizí. Odkud tedy tento nezvyklý důraz a návrat k přežilým hlediskům? Ledacos může naznačit to, co Moser říká sám: v obchodních společnostech vidí totiž jednoho z hlavních viníků, že ze země odplývá drahý kov, ražený i neražený. Proto se také přímo vášnivě - a čtenář jeho spisu bude sotva pochybovat, že tento výraz je na místě - přimlouvá, aby obchodní společnosti byly zakázány a jejich činnost omezena bez ohledu na jejich vlivné konexe. Moserovými ústy nemluví však jen ekonomický kritik obchodních společností. Co tu zřejmě rozhodovalo bylo ještě cosi jiného: Moser to pěkně vyjadřuje na příkladu, jenž uvádí a v němž jistě "německá" obchodní společnost získala prý komerční výhody v obchodu s Portugalskem s podmínkou, že ostatním německým společnostem nebudou podobné výhody poskytovány.²⁷⁾ Není tedy možno pochybovat o tom, že z Mosera nehovoří jen skepse proti "svobodě obchodu", kterou jinak ne-skrýval,²⁸⁾ nýbrž ještě další důvody: jde tu zřejmě o určitý ohles raného německého nacionalismu,²⁹⁾ který celek říše přes politickou roz-

Dahingegen dürfte dem römischen König anzuempfehlen seyn, dass er sich verwende, damit die Commercial-Strassen in römischen Reich allenthalben in guten Bau genommen, und die Handwerksmisbräuchē, besonders die Beschränkung der Zahl der Gesellen und Jungen bey den in das Commercial einachlagenden Handwerkern, werkthätig behoben werden möchten..."; podobné cituje zdůvodnění českého kurfiřtského stanoviska i B l a i c h, l. c., 146, který uvádí přímé odkazy z archív. materiálu ve vídeň. Haus-, Hof- und Staatsarchivu; jinak však B. vysvětluje pozadí této změny v Josefově kapitulaci poněkud velmi jednoduše: lze se prý domnívat, že obch. společnosti došly obliby u císaře a nē. zeměpánů.

27) M o s e r, Wahl-Capitulation ... Frantz des Ersten, II., 155 a n.

28) M o s e r, Betrachtungen über die Wahlcapitulation Kayser Josepha II., 265.

29) M o s e r, Wahl-Capitulation ... Frantz des Ersten, II., 155 a n. "...auch ohne Zweifel Teutscher Nation ein Jahr mehr verdeckter Weis listiglich Schaden ab-

drobenost Německa počal, byť zatím ne zcela uvědoměle, chápat jako možnou základnu pro budoucí německý politický život. Ostatně u muže, který byl autorem spisu přímo programaticky označeného jako "Teutsches Staatsrecht" je jistě možno podobné styčné body, spojující jeho názory s takovýmto proudem předpokládat zcela jednoznačně.

Že jsme tu-opravdu na správné stopě, to dotvrzuje i další skutečnost. F. C. Gerstlacher, právník působící v jižním Německu a autor velkého kompendia o německém státním právu, který psal o něco později než Moser, zaujímá podobná stanoviska. Ještě cennější je skutečnost, že jeho stanoviska jsou současně i jistou kritikou Josefově volební kapitulace právě, pokud šlo o ustanovení o obchodních společnostech. Gerstlacher vydal zajímavý komentář k Josefově kapitulaci, a to v době, kdy bylo již jasno, že období jeho vlády se chýlí ke konci. Otevřeně přiznávaným cílem Gerstlacherova díla bylo také pojednat o tom, jak by měla příští volební kapitulace vyhlížet. V otázce velkých obchodních společností se Gerstlacher přimlouval, aby v nové kapitulaci byl článek týkající se této otázky formulován tradičně, aby tedy obchodní společnosti byly vlastně znovu zakázány.³⁰⁾

V 18. století, kdy činnost komerčních asociací na úrovni velkých společností byla dávno běžnou a kdy byla nejednou využívána i spekuláčními vlnami, bylo by snad možno ještě uvažovat i o tom, zda tu nejde o jistý ohlas toho, jak neblaze podobné podnikatelské útvary zasáhly do hospodářského života regentské Francie na počátku tohoto století spolu s osobou jejich iniciátora, skotského finančníka Johana Lawa z Lauristonu. Nic však nenasvědčuje tomu, že by šlo o takovéto pozdní ozvuky. Daleko spíše je třeba znovu uvažovat o tom, co vyjádřil zcela jednoznačně Moser. Velké obchodní společnosti tu byly nepochybně chápány jako něco, co utvrzuje roztržičnost Německa i po ekonomické stránce a jejich činnost byla proto sledována s antipatiemi těmi teoretiky říšského (tedy v tomto duchu vlastně již "německého") státního práva, kteří se orientovali již na nacionálně německý obsah jeho institucí. Opatření prosezené českým kurfiřtským hlasem se v těchto sou-

---

schatzen und unter dem Dach abrauben, dann alle die andere Feld-Räuber in 10 Jahren thun mögen und wollen nicht Misshändler, sondern erbar genannt seyn..."

³⁰⁾ Gerstlacher, Anmerkungen, 108; G. postupuje opatrněji než Moser. Nevyslovuje se přímo pro zákaz obchodních společností, žádá však stejně energicky, aby výslovným ustanovením bylo čeleno monopolistickému působení na trh, užívaje k vyjádření svého požadavku doslovné dikce vypuštěného paragrafu o velkých obchodních společnostech. K tomu pak dodává, že takovéhoho předpisu je ve vol. kapitulaci zapotřebí, neboť dosavadní textace nedovede prý postihnout tyto skutečnosti. To je ovšem v přímém rozporu s tím, jak bylo vypuštění paragrafu o velkých obchodních společnostech zdůvodňováno v době, kdy byla koncipována vol. kapitulace Josefa II. (výše pozn. č. 26). - Jinak k tomu, jak vznikala vol. kapitulace Josefova nástupce Leopolda II. srv. K. O. v. Aretin, Heiliges Römisches Reich 1776-1806, Reichsverfassung und Staatssouveränität, I., 1967, 234 (angažoval se tu i Pütter).

vislostech musilo jevit jako akt uskutečňování dílčích rakouských zájmů (o které ovšem také ve skutečnosti šlo), jenž porušuje tradiční německou (říšskou) ústavu.

*

Drobná skutečnost mající na prvý pohled význam jen pro českou státoprávní minulost, nás tedy zavádí značně daleko. Znovu se tak potvrzuje fakt, že ve složitých poměrech, v nichž žil v 18. století náš národ, se vyplatí neponechat bez povšimnutí žádnou ze souvislostí, jež se tu nabízejí.

DER WIRTSCHAFTSPOLITISCHE INHALT DER REICHSWAHLKAPITULATION UND DIE BÖHMISCHE KURFÜRSTENSTIMME IM JAHRE 1764

Valentin Urfus

Zusammenfassung

Der Inhalt des resümierten Artikels befasst sich mit der Motivation eines geringfügigen Ereignisses aus dem Beginn der sechziger Jahre des 18. Jh. Damals wurde über einen Antrag, der als Standpunkt des böhmischen Kurfürsten vorgebracht worden war, der Inhalt der Reichswahlkapitulation in einem Artikel (es war dies Art. VII.) abgeändert, der die Grundsätze der Wirtschaftspolitik des Reiches zusammenfasste. Dazu kam es bei der Wahl Josefs II. i. J. 1764; aus dem Inhalt des erwähnten Artikels wurde jene Bestimmung weggelassen, die sich gegen die grossen Handelsgesellschaften und gegen ihre Monopolstellung auf dem Markt richtete. Diese Bestimmung gehörte zu den traditionellen Bestandteilen der Wahlkapitulation und hatte hier ihren Platz seit dem Beginn der Entwicklung dieser Institution.

Aus dem Archivmaterial, das in Böhmen verfügbar ist, kann geschlossen werden, dass sich die Motive für diese Änderung aus einer Situation ergaben, die zu Beginn der sechziger Jahre entstanden war und mit dem neuen wirtschaftspolitischen Kurs zusammenhing, den der habsburgische Staatenbund nach dem Siebenjährigen Krieg eingeschlagen hatte. In diesem Sinn ging es - wie gewiss nicht betont werden muss - um keine "böhmischen" Sonderinteressen, sondern um die Interessen des Wiener Hofes, die im Reichsmassstab in der Kapitulation nur als Votum des Kurfürsten von Böhmen zur Geltung gebracht werden konnten.

Die deutsche staatswissenschaftliche Literatur, die sich im 18. Jh. intensiv mit den Wahlkapitulationen befasste, wandte sich mit Nachdruck gegen die grossen Handelsgesellschaften. Repräsentant eines derartig entschiedenen Widerstandes war besonders J. J. Moser. Aber auch ein anderer Autor aus diesem Kreis, C. F. Gerstlacher, bezog, als er am Ende der achtziger Jahre Erwägungen darüber anstellte, wie die neue Wahlkapitulation (d. h. die Wahlkapitulation Leopolds II.) formuliert werden solle, einen ähnlichen Standpunkt und befürwortete die Erneuerung des Tätigkeitsverbotes der grossen Gesellschaften. Man kann also sagen, dass in der Beseitigung dieses Verbotes in der Wahlkapitulation

Josefs II. ein unangebrachter Eingriff erblickt wurde. Diese Meinung hing zweifellos damit zusammen, wie sich der deutsche neuzeitliche Nationalismus den partiellen Interessen der Habsburgerländer und deren Applikation im Reich widersetzte.